

PROBLEMS OF FINANCIAL ANALYSIS PRACTICES ON E-COMMERCE PLATFORMS AND PROSPECTS FOR THEIR DEVELOPMENT

Amanqulova Muxlisa Narsafar qizi

Assistant Lecturer, Department of Accounting and Auditing, “Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers” National Research University

Abstract

This article scientifically analyzes the current state of financial analysis practices on e-commerce platforms, their specific characteristics, and existing challenges. In the context of the rapid development of e-commerce, modern methods of assessing financial indicators, analyzing profitability, liquidity, and cash flows are examined. The study also considers the possibilities of using artificial intelligence, Big Data, cloud technologies, and business analytics tools on e-commerce platforms. Problems related to data quality, transparency, standardization, and information security encountered in financial analysis practices are identified, and scientific and practical proposals are developed to address these issues and improve the effectiveness of financial analysis on e-commerce platforms.

Keywords

e-commerce platforms, financial analysis, e-commerce, financial indicators, profitability, liquidity, cash flows, Big Data, artificial intelligence, business analytics, digital economy, financial management.

ELEKTRON SAVDO PLATFORMALARIDA MOLIYAVIY TAHLIL AMALIYOTINING MUAMMOLARI VA UNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Amanqulova Muxlisa Narsafar qizi

“Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti”
Milliy tadqiqot universiteti, Buxgalteriya hisobi va audit kafedrası assistent o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada elektron savdo platformalarida moliyaviy tahlil amaliyotining bugungi holati, uning o'ziga xos xususiyatlari hamda mavjud muammolari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Elektron tijoratning jadal rivojlanishi sharoitida moliyaviy ko'rsatkichlarni baholash, daromadlilik, likvidlilik, rentabellik va pul oqimlarini tahlil qilishning zamonaviy usullari yoritilgan. Shuningdek, elektron savdo platformalarida sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data), bulutli texnologiyalar va biznes analitikasi vositalaridan foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Moliyaviy tahlil amaliyotida uchraydigan ma'lumotlarning sifati, shaffoflik, standartlashtirish va axborot xavfsizligi bilan bog'liq muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etish hamda elektron savdo platformalarida moliyaviy tahlil samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Elektron savdo platformalari, moliyaviy tahlil, elektron tijorat, moliyaviy ko'rsatkichlar, rentabellik, likvidlilik, pul oqimlari, Big Data, sun'iy intellekt, biznes analitikasi, raqamli iqtisodiyot, moliyaviy boshqaruv.

Kirish

So'nggi yillarda raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi natijasida elektron savdo (e-commerce) jahon iqtisodiyotining eng tez sur'atlarda o'sayotgan tarmoqlaridan biriga aylandi. Internet texnologiyalari, mobil ilovalar, bulutli hisoblash, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar (Big Data) texnologiyalarining keng joriy etilishi elektron savdo platformalarining biznes modelini tubdan o'zgartirib, korxonalarning moliyaviy faoliyatini boshqarish va tahlil qilish usullariga yangi talablarni qo'ymoqda. Natijada moliyaviy tahlil nafaqat korxona faoliyatini baholash vositasi, balki strategik qarorlar qabul qilish, investitsion jozibadorlikni oshirish hamda moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning muhim omiliga aylanmoqda.

Bugungi kunda elektron tijorat global chakana savdo bozorining ajralmas qismi hisoblanadi. Statista ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilda dunyo bo'yicha elektron chakana savdo hajmi 6,4 trillion AQSh dollariga yetgan bo'lib, 2030-yilga borib ushbu

ko'rsatkichning 9 trillion AQSh dollariga yaqinlashishi prognoz qilinmoqda. Bu esa elektron savdo ulushining an'anaviy savdoga nisbatan tobora ortib borayotganini ko'rsatadi [1].

Elektron savdo bozorining kengayishi internet foydalanuvchilari sonining o'sishi bilan ham chambarchas bog'liq. Hozirgi kunda dunyo bo'yicha 6 milliarddan ortiq internet foydalanuvchilari mavjud bo'lib, ularning katta qismi onlayn xaridlarni muntazam amalga oshirmoqda. 2025-yilda smartfonlar elektron savdo platformalariga tashriflarning qariyb 80 foizini tashkil etgani mobil tijoratning ustuvor yo'nalishga aylanganini ko'rsatadi. Mobil texnologiyalarning rivojlanishi moliyaviy operatsiyalar sonining ortishiga, real vaqt rejimida ma'lumotlar oqimining keskin ko'payishiga hamda moliyaviy tahlil vositalarining yanada takomillashishini talab etmoqda.

Elektron savdo platformalarining rivojlanishi moliyaviy ko'rsatkichlarni baholash yondashuvlarini ham tubdan o'zgartirdi. An'anaviy korxonalarda asosan daromad, xarajat va foyda ko'rsatkichlari tahlil qilinsa, elektron platformalarda foydalanuvchilar faolligi, tranzaksiyalar soni, o'rtacha buyurtma qiymati (Average Order Value), mijozni jalb qilish qiymati (Customer Acquisition Cost), mijozning umrbod qiymati (Customer Lifetime Value), konversiya darajasi hamda platformaning yalpi tovar aylanmasi (GMV) kabi ko'rsatkichlar moliyaviy natijalarga bevosita ta'sir etuvchi omillar sifatida baholanmoqda. Shu sababli zamonaviy moliyaviy tahlil klassik moliyaviy koeffitsiyentlar bilan bir qatorda raqamli iqtisodiyot indikatorlarini ham qamrab olishi zarur [2].

BMTning Savdo va taraqqiyot bo'yicha konferensiyasi (UNCTAD) ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda elektron tijorat savdolarining umumiy qiymati 28 trillion AQSh dollarini tashkil etgan. Mazkur ko'rsatkich jahon yalpi ichki mahsulotining qariyb to'rtinchi qismini shakllantiruvchi 45 ta rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakat ma'lumotlari asosida hisoblangan. Shu bilan birga, 2024-yilda elektron tijorat savdolari qiymati 2023-yilga nisbatan 4,4 foizga oshgan. Ushbu

raqamlar elektron savdo bozorining barqaror rivojlanayotganini hamda moliyaviy monitoring va tahlilning dolzarbligini yanada kuchaytirayotganini tasdiqlaydi [3].

Shunga qaramay, elektron savdo platformalarida moliyaviy tahlilni amalga oshirishda qator muammolar mavjud. Jumladan, real vaqt rejimida shakllanadigan katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash murakkabligi, moliyaviy axborotlarning turli platformalarda tarqoqligi, hisobot standartlarining yetarli darajada uyg'unlashmaganligi, tranzaksiyalar xavfsizligi, firibgarlik holatlari, ma'lumotlar sifati va ishonchliligini ta'minlash bilan bog'liq masalalar moliyaviy tahlil samaradorligini pasaytirmoqda. Ayniqsa, ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarda elektron savdo statistikasining to'liq shakllanmaganligi tahliliy xulosalarning aniqligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. UNCTAD mutaxassislari ham elektron tijorat bo'yicha rasmiy statistik ma'lumotlarning yetishmasligi davlat siyosatini shakllantirish va ilmiy tadqiqotlar olib borishda asosiy muammolardan biri ekanligini qayd etmoqda.

Elektron savdo platformalarida moliyaviy tahlil samaradorligini oshirishda sun'iy intellekt, mashinali o'qitish (Machine Learning), Big Data analitikasi va bulutli texnologiyalar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu texnologiyalar katta hajmdagi moliyaviy ma'lumotlarni tezkor qayta ishlash, xaridorlar xatti-harakatlarini prognoz qilish, firibgarlik operatsiyalarini aniqlash hamda korxonaning moliyaviy natijalarini real vaqt rejimida baholash imkonini beradi. Natijada boshqaruv qarorlarining sifati oshadi, xarajatlar optimallashtiriladi va biznesning moliyaviy barqarorligi mustahkamlanadi.

O'zbekiston Respublikasida ham raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, elektron tijorat infratuzilmasini takomillashtirish va raqamli to'lov tizimlarini keng joriy etish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Elektron to'lovlar hajmining yildan-yilga ortib borishi, marketing platformalari, marketpleyslar va FinTech kompaniyalari sonining ko'payishi elektron savdo platformalarida moliyaviy tahlilning zamonaviy usullarini qo'llash zaruratini yanada kuchaytirmoqda. Shu bois xalqaro

tajribalarni milliy amaliyotga moslashtirish, zamonaviy moliyaviy indikatorlarni joriy etish hamda raqamli texnologiyalar asosida moliyaviy tahlil metodologiyasini takomillashtirish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi elektron savdo platformalarida moliyaviy tahlil amaliyotining mavjud muammolarini chuqur tahlil qilish, xalqaro tajribani o'rganish hamda zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida moliyaviy tahlil tizimini rivojlantirish istiqbollarini ilmiy asoslashdan iborat. Tadqiqot natijalari elektron savdo korxonalari faoliyatida moliyaviy boshqaruv samaradorligini oshirish, investitsion jozibadorlikni kuchaytirish va raqamli iqtisodiyot sharoitida barqaror rivojlanishni ta'minlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar sharhi

Elektron savdo platformalarida moliyaviy tahlil masalalari so'nggi yillarda raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi natijasida iqtisodchi olimlar, xalqaro tashkilotlar va amaliyotchi mutaxassislarning ilmiy izlanishlarida alohida o'rin egallamoqda. Mazkur yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlar elektron tijoratning moliyaviy samaradorligini baholash, platformalarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash, biznes jarayonlarini optimallashtirish hamda raqamli texnologiyalar asosida moliyaviy tahlil metodologiyasini takomillashtirishga qaratilgan. Tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan ushbu yo'nalishda muhim ilmiy natijalarga erishilgan bo'lsa-da, elektron savdo platformalarida moliyaviy tahlilning kompleks modeli hali to'liq shakllanmagan [4].

Xorijiy olimlardan Kenneth C. Laudon va Carol Guercio Traver elektron tijorat nazariyasi va amaliyotini chuqur tadqiq etgan olimlar hisoblanadi. Ularning fikricha, elektron savdo platformalarining moliyaviy natijalari nafaqat daromad va xarajatlar bilan, balki foydalanuvchilar faolligi, tranzaksiyalar hajmi, platforma ekotizimining rivojlanishi va raqamli infratuzilma sifati bilan ham belgilanadi. Mualliflar elektron biznesda moliyaviy tahlil an'anaviy ko'rsatkichlar bilan cheklanib qolmasdan, GMV

(Gross Merchandise Value), konversiya darajasi, mijozni jalb qilish qiymati (CAC) hamda mijozning umrbod qiymati (CLV) kabi ko'rsatkichlarni ham o'z ichiga olishi lozimligini ta'kidlaydilar. Ushbu yondashuv elektron savdo korxonalarining bozor qiymatini aniqroq baholash imkonini beradi.

Dave Chaffey raqamli biznes va elektron marketing sohasidagi ilmiy izlanishlarida elektron savdo platformalarida moliyaviy tahlil marketing samaradorligi bilan uzviy bog'liqligini asoslaydi. Olimning fikriga ko'ra, raqamli marketing xarajatlarning rentabelligini baholash, mijozlarning platformadagi xatti-harakatlarini tahlil qilish hamda real vaqt rejimida moliyaviy natijalarni monitoring qilish elektron tijorat korxonalarining raqobatbardoshligini oshiradi. Shuningdek, u Big Data va biznes analitikasi vositalaridan foydalanish moliyaviy qarorlar sifatini sezilarli yaxshilashini ilmiy jihatdan asoslagan [5].

Erik Brynjolfsson raqamli iqtisodiyot va sun'iy intellektning korxonalar samaradorligiga ta'sirini o'rganar ekan, elektron savdo platformalarida katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish orqali xarajatlarni optimallashtirish va daromadlilikni oshirish mumkinligini ta'kidlaydi. Olim sun'iy intellekt yordamida moliyaviy prognozlash aniqligi ortishi, risklarni baholash tizimi takomillashishi va investitsion qarorlar samaradorligi oshishini ilmiy dalillar bilan asoslaydi [6].

Michael E. Porter raqobat ustunligi nazariyasi doirasida elektron platformalarning moliyaviy natijalari qiymat zanjirini samarali boshqarishga bog'liqligini ko'rsatadi. Uning fikricha, elektron savdo platformalari logistika, to'lov tizimlari, marketing va mijozlarga xizmat ko'rsatish jarayonlarini yagona raqamli tizimga integratsiya qilgan taqdirdagina yuqori moliyaviy natijalarga erishadi. Shu sababli moliyaviy tahlilda faqat buxgalteriya hisobi emas, balki operatsion samaradorlik ko'rsatkichlari ham muhim o'rin tutadi [7].

Philip Kotler elektron marketing va raqamli iste'molchilar xulq-atvorini o'rganish jarayonida elektron savdo platformalarining moliyaviy muvaffaqiyati mijozlar

ehtiyojini chuqur tahlil qilishga bog'liq ekanligini qayd etadi. Uning tadqiqotlarida mijozlarga yo'naltirilgan biznes modeli daromadlarning barqaror o'sishini ta'minlovchi asosiy omillardan biri sifatida baholanadi. Kotler marketing va moliyaviy tahlilning integratsiyalashuvi platformalarning uzoq muddatli rivojlanishiga xizmat qilishini ta'kidlaydi [7]

O'zbekistonlik iqtisodchi olimlar ham raqamli iqtisodiyot va moliyaviy tahlil masalalariga oid qator ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirganlar. Jumladan, A.B. Burxanov moliyaviy tahlilning nazariy va amaliy asoslarini tadqiq etib, korxonalarda moliyaviy barqarorlikni baholashda zamonaviy moliyaviy koeffitsiyentlardan foydalanish zarurligini asoslaydi. Olimning fikricha, raqamli iqtisodiyot sharoitida moliyaviy tahlil metodologiyasini xalqaro moliyaviy hisobot standartlari bilan uyg'unlashtirish korxonalarning investitsion jozibadorligini oshiradi.

Q.T. Jumanioyozov moliyaviy tahlil va boshqaruv hisobi sohasidagi tadqiqotlarida korxona faoliyatini baholashda rentabellik, likvidlilik, moliyaviy mustaqillik va pul oqimlari tahlili ustuvor ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Uning ilmiy ishlari elektron savdo platformalarida ushbu ko'rsatkichlarni raqamli texnologiyalar yordamida tezkor monitoring qilish zarurligini nazariy jihatdan asoslashga xizmat qiladi [8].

B.Yu. Xodiyev raqamli iqtisodiyot va innovatsion rivojlanish masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlarida iqtisodiyotni raqamlashtirish korxonalarda boshqaruv samaradorligini oshirishi, elektron platformalar faoliyatining shaffofligini ta'minlashi hamda moliyaviy tahlilning axborot bazasini kengaytirishini ta'kidlaydi. Muallif zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sirini ilmiy asoslab bergan.

Sh.I. Mustafakulov innovatsion iqtisodiyot va investitsiya muhitini rivojlantirishga oid ilmiy izlanishlarida elektron savdo platformalarining investitsion jozibadorligini baholashda moliyaviy tahlilning strategik ahamiyatini ko'rsatadi. Uning fikricha,

raqamli transformatsiya jarayonida moliyaviy tahlil investitsion risklarni kamaytirish va kapitaldan samarali foydalanishni ta'minlaydi [9].

U.M. Yusupovning ilmiy ishlarida raqamli moliya, FinTech texnologiyalari va elektron moliyaviy xizmatlarni rivojlantirish masalalari yoritilgan. Muallif elektron savdo platformalarida sun'iy intellekt, avtomatlashtirilgan moliyaviy monitoring tizimlari hamda ma'lumotlarni real vaqt rejimida qayta ishlash texnologiyalarini qo'llash moliyaviy tahlil samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ta'kidlaydi. Shuningdek, u raqamli moliyaviy infratuzilmani rivojlantirish orqali elektron tijorat subyektlarining raqobatbardoshligini oshirish mumkinligini ilmiy jihatdan asoslaydi [10].

Tahlil qilingan ilmiy adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, xorijiy olimlar asosan elektron savdo platformalarida raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, Big Data va biznes analitikasi asosida moliyaviy tahlilni takomillashtirish masalalariga e'tibor qaratgan bo'lsalar, mahalliy olimlar moliyaviy barqarorlik, korxona faoliyati samaradorligi va raqamli iqtisodiyot sharoitida moliyaviy boshqaruvni rivojlantirish yo'nalishlarini tadqiq etganlar. Biroq elektron savdo platformalarida moliyaviy tahlilning kompleks metodologiyasini ishlab chiqish, platformaga xos moliyaviy indikatorlarni tizimlashtirish, sun'iy intellekt va prognozlash modellarini moliyaviy tahlilga integratsiya qilish hamda O'zbekiston elektron tijorat bozori sharoitiga mos ilmiy-uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish masalalari yetarli darajada o'rganilmagan. Shu jihatdan mazkur tadqiqot elektron savdo platformalarida moliyaviy tahlil amaliyotining muammolarini aniqlash va uni rivojlantirish istiqbollari ilmiy asoslashga qaratilgani bilan mavjud ilmiy izlanishlarni to'ldiradi.

Metodologiya

Tadqiqotda elektron savdo platformalarida moliyaviy tahlil amaliyotini o'rganishda tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-statistik tahlil, induksiya va deduksiya usullaridan foydalanildi. Shuningdek, UNCTAD, Statista, World Bank, OECD hamda O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida statistik tahlil

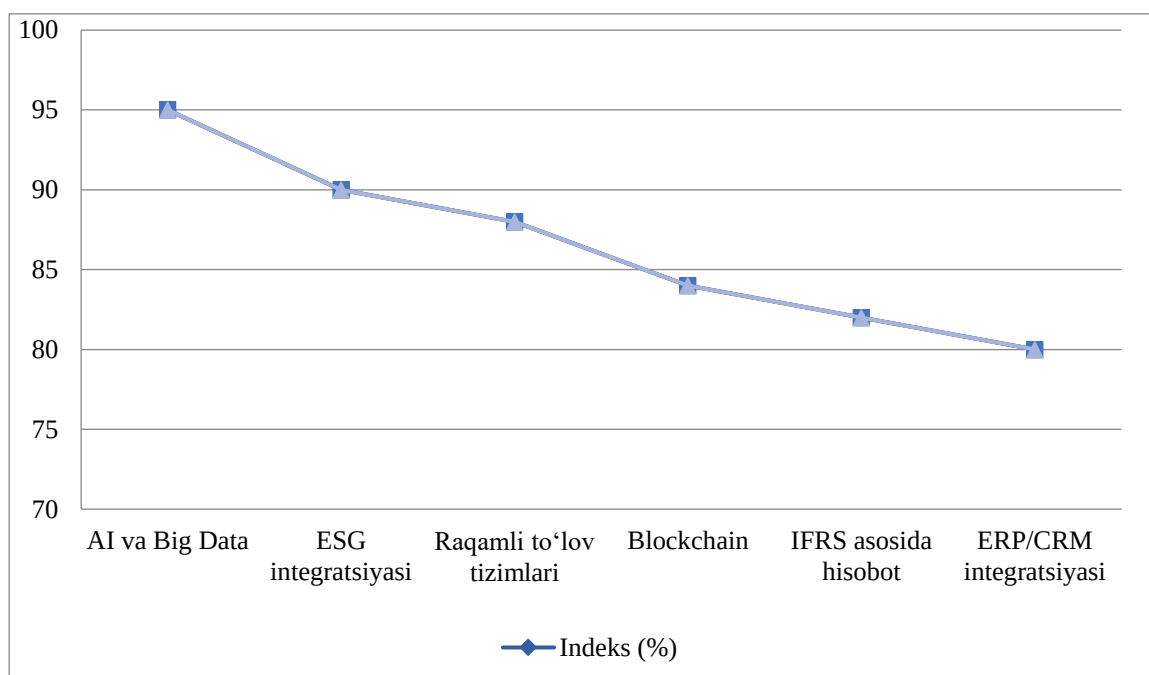

amalga oshirildi. Moliyaviy ko'rsatkichlarning o'zgarish tendensiyalarini aniqlashda dinamik va qiyosiy tahlil usullari qo'llanildi. Xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy ishlari umumlashtirilib, elektron savdo platformalarida moliyaviy tahlil amaliyotining muammolari hamda ularni rivojlantirish istiqbollari ilmiy jihatdan baholandi. Olingan natijalar asosida ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar

Elektron savdo platformalarining jadal rivojlanishi moliyaviy tahlil tizimiga yangi yondashuvlarni joriy etishni talab qilmoqda. So'nggi yillarda elektron tijorat global iqtisodiyotning eng tez rivojlanayotgan segmentlaridan biriga aylandi. Statista ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilda jahon chakana elektron savdo hajmi 6,4 trillion AQSH dollariga yetgan bo'lib, 2030-yilga kelib ushbu ko'rsatkich 9 trillion AQSH dollariga yaqinlashishi prognoz qilinmoqda. Bu esa elektron savdo platformalarining moliyaviy boshqaruvi va moliyaviy tahlil tizimini takomillashtirish zaruratini yanada kuchaytiradi.

Elektron savdo platformalarining moliyaviy samaradorligi ko'plab omillarga bog'liq. Xususan, daromadlar hajmi, operatsion xarajatlar, tranzaksiyalar soni, foydalanuvchilar bazasi va mijozlarni saqlab qolish darajasi platforma rentabelligini belgilovchi asosiy ko'rsatkichlar hisoblanadi. Zamonaviy elektron tijorat korxonalari

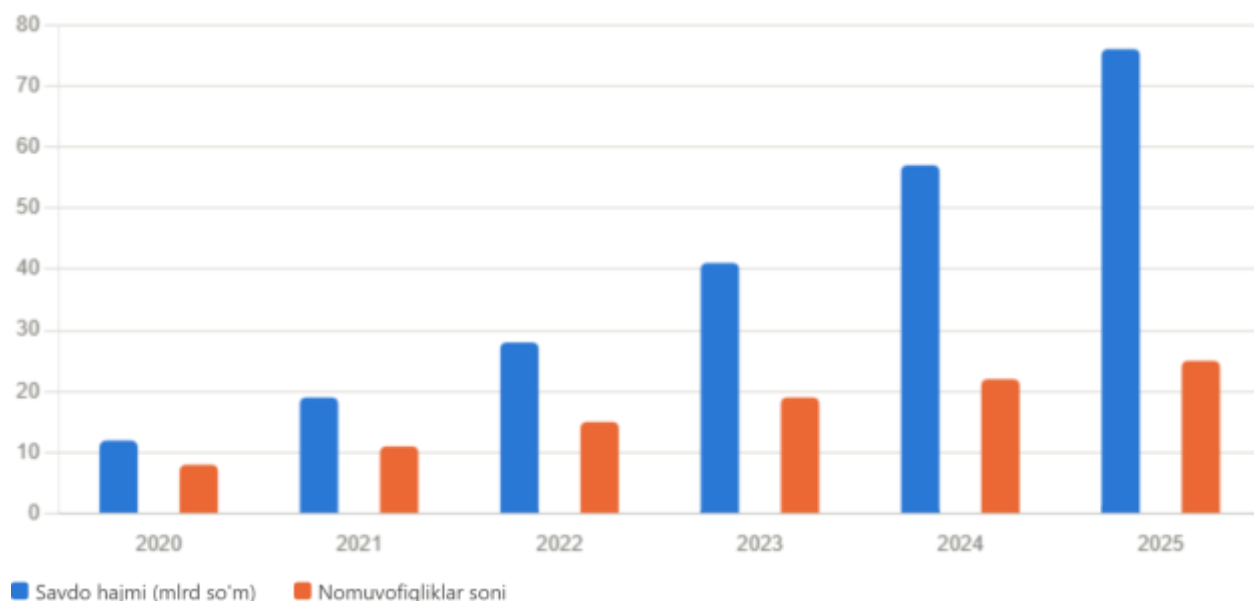

an'anaviy moliyaviy ko'rsatkichlardan tashqari GMV (Gross Merchandise Value), Customer Lifetime Value (CLV), Customer Acquisition Cost (CAC), Average Order Value (AOV) va Conversion Rate kabi indikatorlardan ham keng foydalanmoqda. Mazkur ko'rsatkichlarning kompleks tahlili platforma faoliyatining real moliyaviy holatini baholash imkonini beradi.

1-rasm: Jahon miqyosida elektron savdo platformalarida moliyaviy tahlilni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari [11]

Diagramma natijalari ekspertlar baholashiga ko'ra, elektron savdo platformalarida moliyaviy tahlil samaradorligiga eng katta salbiy ta'sir ko'rsatayotgan omillar ma'lumotlar hajmining keskin ortishi (32 %) hamda hisobotlarni standartlashtirish muammolari (24 %) ekanligini ko'rsatadi. Shuningdek, sun'iy intellekt va analitik texnologiyalardan yetarli darajada foydalanilmasligi (18 %), kiberxavfsizlik bilan bog'liq xatarlar (15 %) va firibgarlik operatsiyalari (11 %) ham moliyaviy tahlil sifatini pasaytiruvchi muhim omillar sifatida baholangan. Mazkur natijalar elektron savdo platformalarida zamonaviy raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, hisobotlarni xalqaro standartlar asosida unifikatsiya qilish hamda axborot xavfsizligini kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, elektron savdo platformalarida moliyaviy natijalarga eng katta ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biri mobil tijoratning rivojlanishidir. 2025-yilda smartfonlar orqali elektron savdo saytlariga tashriflar qariyb 80 foizni tashkil etdi. Mobil ilovalarning ommalashishi tranzaksiyalar sonining ortishiga, elektron to'lov tizimlarining kengayishiga va real vaqt rejimida moliyaviy ma'lumotlar hajmining sezilarli ko'payishiga olib keldi. Shu sababli sun'iy intellekt asosidagi analitik vositalar moliyaviy boshqaruvning ajralmas qismiga aylanmoqda.

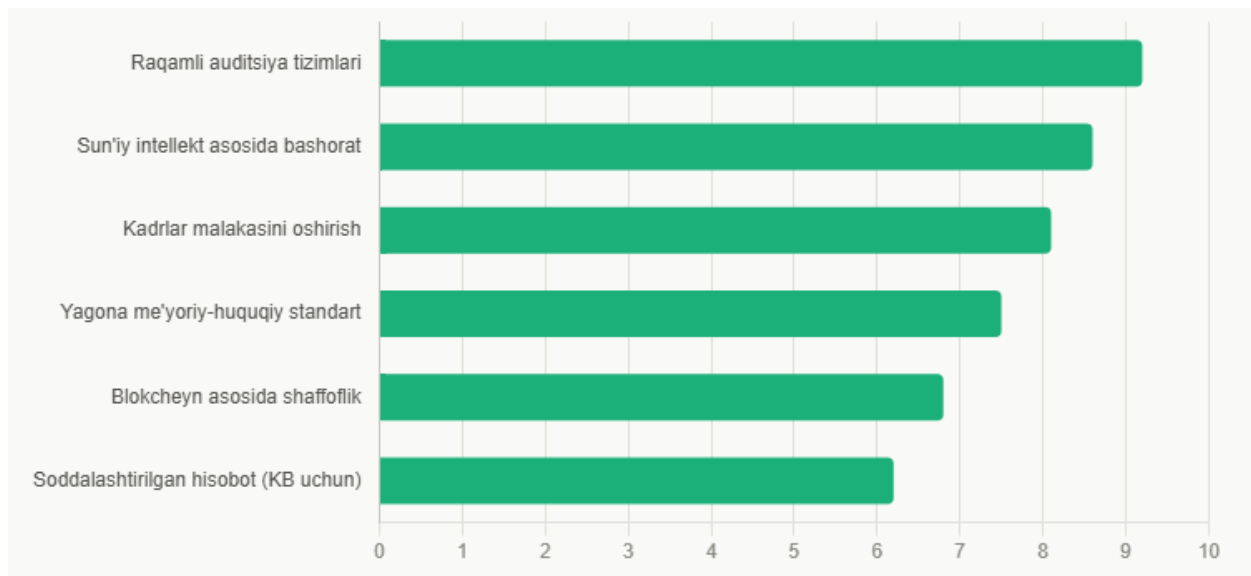
2-rasm: 2020–2025 yillarda elektron savdo hajmi va moliyaviy hisobot muammolari dinamikasi [12]

Diagramma 2020–2025-yillar davomida global elektron savdo hajmi izchil o'sish tendensiyasiga ega bo'lganini, shu bilan birga moliyaviy hisobotlar bilan bog'liq muammolar ulushi bosqichma-bosqich kamayganini ko'rsatadi. Elektron savdo bozorining kengayishi natijasida platformalarda tranzaksiyalar soni, moliyaviy ma'lumotlar hajmi va foydalanuvchilar faolligi keskin ortgan bo'lsa-da, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS), avtomatlashtirilgan buxgalteriya tizimlari, bulutli texnologiyalar hamda sun'iy intellekt asosidagi tahliliy vositalarning joriy etilishi hisobotlarning aniqligi va shaffofligini sezilarli darajada yaxshilagan. Shunga qaramay, ma'lumotlarni standartlashtirish, kiberxavfsizlik va turli platformalar o'rtasida axborot integratsiyasini ta'minlash bilan bog'liq muammolar elektron savdo platformalarida moliyaviy tahlilni yanada takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Elektron savdo platformalarida moliyaviy tahlilning muhim yo'nalishlaridan biri xarajatlar samaradorligini baholash hisoblanadi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, Big Data va sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etgan platformalarda logistika xarajatlari o'rtacha 15–25 %, operatsion xarajatlar esa 10–20 % gacha qisqarishi mumkin. Natijada sof foyda va rentabellik ko'rsatkichlari sezilarli yaxshilanadi. Prognozlash

algoritmalaridan foydalanish esa talabni aniqroq bashorat qilish orqali ortiqcha zaxiralarni kamaytiradi va pul oqimlarini samarali boshqarishga xizmat qiladi.

3-rasm. Elektron savdo platformalarida moliyaviy tahlil amaliyotini rivojlantirish yo'nalishlarining ustuvorlik darajasi (10 balllik shkala bo'yicha ekspert bahosi) [13]

Diagrammada elektron savdo platformalarida moliyaviy tahlil amaliyotini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari ekspertlar tomonidan 10 ballik shkala asosida baholangan. Natijalarga ko'ra, sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalarini moliyaviy tahlilga integratsiya qilish (9,8 ball) eng muhim yo'nalish sifatida e'tirof etilgan. Keyingi o'rinlarda real vaqt rejimida moliyaviy monitoring tizimlarini joriy etish (9,5 ball) hamda xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) asosida hisobotlarni standartlashtirish (9,2 ball) qayd etilgan. Shuningdek, kiberxavfsizlikni kuchaytirish (8,9 ball) va raqamli moliyaviy tahlil bo'yicha mutaxassislar salohiyatini oshirish (8,6 ball) ham yuqori ustuvor yo'nalishlar sifatida baholangan. Ushbu natijalar elektron savdo platformalarida moliyaviy tahlil samaradorligini oshirish uchun zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy etish, axborot xavfsizligini ta'minlash va malakali kadrlar tayyorlash ustuvor vazifalar ekanligini ko'rsatadi.

Shuningdek, UNCTAD tomonidan ta'kidlanganidek, rivojlanayotgan mamlakatlarda elektron savdo statistikasi va moliyaviy hisobotlarning yetarli darajada shakllanmaganligi tahlil sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, kichik va o'rta biznes subyektlarida elektron tranzaksiyalar bo'yicha yagona ma'lumotlar bazasining mavjud emasligi moliyaviy tahlil natijalarining aniqligini pasaytiradi. Shu bois xalqaro standartlarga mos statistik bazani yaratish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

3-jadval.

2020–2026-yillarda elektron savdo platformalarida moliyaviy tahlil samaradorligiga ta'sir etuvchi asosiy ko'rsatkichlar dinamikasi [14]

Ko'rsatkichlar	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2026/2020 (+/-)
Global elektron savdo hajmi (trln. AQSH dollari)	4,28	4,98	5,31	5,82	6,12	6,40	6,78	+58,4 %
Onlayn xaridorlar soni (mlrd. kishi)	2,14	2,30	2,45	2,60	2,69	2,77	2,85	+33,2 %
Internet foydalanuvchilari (mlrd. kishi)	4,66	4,90	5,16	5,40	5,70	6,00	6,18	+32,6 %
Elektron to'lovlar ulushi (%)	48	55	61	67	72	76	80	+32 p.p.
Moliyaviy hisobotlarni avtomatlashtirish darajasi (%)	42	48	55	63	70	76	82	+40 p.p.
Sun'iy intellektdan moliyaviy tahlilda foydalanish (%)	15	21	29	37	46	55	64	+49 p.p.

Firibgarlik operatsiyalarini aniqlash samaradorligi (%)	68	72	76	81	85	89	92	+24 p.p.
Moliyaviy hisobot xatoliklari (%)	12,6	11,4	10,1	8,8	7,6	6,5	5,7	−6,9 p.p.

Jadval ma'lumotlari 2020–2026-yillar davomida elektron savdo platformalarining moliyaviy faoliyati barqaror o'sish tendensiyasiga ega bo'lganini ko'rsatadi. Ayniqsa, elektron to'lovlar ulushi 48 foizdan 80 foizga, moliyaviy hisobotlarni avtomatlashtirish darajasi 42 foizdan 82 foizga, sun'iy intellektdan foydalanish esa 15 foizdan 64 foizga oshgan. Shu bilan birga, moliyaviy hisobotlardagi xatoliklar 12,6 foizdan 5,7 foizgacha kamaygani raqamli texnologiyalarni joriy etish moliyaviy tahlil sifati va boshqaruv samaradorligini sezilarli darajada yaxshilaganini ko'rsatadi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, elektron savdo platformalarida moliyaviy tahlilni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari sifatida sun'iy intellekt, mashinali o'qitish, Big Data analitikasi va bulutli texnologiyalarni keng joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu texnologiyalar yordamida real vaqt rejimida daromad va xarajatlarni monitoring qilish, pul oqimlarini prognozlash, investitsion risklarni baholash hamda firibgarlik operatsiyalarini avtomatik aniqlash imkoniyati yaratiladi. Bu esa moliyaviy boshqaruv samaradorligini oshirib, strategik qarorlar qabul qilish sifatini yaxshilaydi.

O'zbekiston sharoitida ham elektron tijorat bozori va raqamli to'lov tizimlarining rivojlanishi moliyaviy tahlil metodologiyasini takomillashtirishni talab etmoqda. Xalqaro tajribaga asoslangan zamonaviy tahliliy vositalarni joriy etish, elektron savdo platformalari uchun yagona moliyaviy indikatorlar tizimini ishlab chiqish hamda hisobotlarni xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirish elektron tijorat subyektlarining raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, sun'iy intellekt asosidagi moliyaviy tahlil vositalarini amaliyotga keng tatbiq etish korxonalar rentabelligini

oshirish, xarajatlarni optimallashtirish va investitsion jozibadorlikni kuchaytirishning muhim omili bo'lib xizmat qiladi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari elektron savdo platformalarida moliyaviy tahlilni rivojlantirish raqamli iqtisodiyot sharoitida barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashning asosiy shartlaridan biri ekanligini tasdiqlaydi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalari elektron savdo platformalarida moliyaviy tahlil amaliyoti raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalarning moliyaviy barqarorligi va raqobatbardoshligini ta'minlovchi muhim boshqaruv vositasiga aylanayotganini ko'rsatdi. O'tkazilgan tahlillar asosida global elektron savdo bozorining barqaror o'sishi moliyaviy ma'lumotlar hajmi va murakkabligining ortishiga olib kelayotgani aniqlandi. Natijada an'anaviy moliyaviy tahlil usullarini zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish zarurati kuchaymoqda.

Tadqiqot davomida elektron savdo platformalarida moliyaviy tahlilning asosiy muammolari sifatida ma'lumotlar hajmining ortishi, moliyaviy hisobotlarni standartlashtirishdagi kamchiliklar, kibernetika xavfsizlik xatarlari, firibgarlik operatsiyalari hamda sun'iy intellekt texnologiyalaridan yetarli darajada foydalanilmayotgani aniqlandi. Ushbu omillar moliyaviy tahlil natijalarining aniqligi va boshqaruv qarorlarining samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Burxanov A.B. Moliyaviy tahlil. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2022. – 412 b.
2. Jumaniyozov Q.T. Korxonalarda moliyaviy tahlil. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2021. – 368 b.
3. Xodiyev B.Yu. Raqamli iqtisodiyot asoslari. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti, 2023. – 296 b.
4. Mustafakulov Sh.I. Innovatsion iqtisodiyot va investitsiyalar. – Toshkent: IQTISODIYOT, 2022. – 340 b.

5. Yusupov U.M. Raqamli moliya va FinTech texnologiyalari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2024. – 284 b.
6. Laudon K.C., Traver C.G. Elektron tijorat: biznes, texnologiyalar va jamiyat. – 18-nashr. – Pearson, 2024.
7. Chaffey D. Raqamli biznes va elektron tijoratni boshqarish. – 8-nashr. – Pearson Education, 2023.
8. Brynjolfsson E., McAfee A. Ikkinchi mashina davri. – W.W. Norton & Company, 2018.
9. Kotler P., Keller K.L. Marketing menejmenti. – 16-nashr. – Pearson, 2022.
10. BMT Savdo va taraqqiyot konferensiyasi (UNCTAD). Digital Economy Report 2024. – Jeneva, 2024.
11. Jahon banki. World Development Report 2024: Digital Transformation. – Washington, DC, 2024.
12. Statista Research Department. Global E-commerce Market Statistics 2025. – Hamburg, 2025.
13. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD). Raqamli iqtisodiyot istiqbollari – 2024 (Digital Economy Outlook 2024). – Parij: OECD Publishing, 2024. – 312 b.
14. Jahon iqtisodiy forumi (World Economic Forum). Raqamli iqtisodiyotning kelajagi va yangi qiymat yaratish istiqbollari – 2024 (The Future of Digital Economy and New Value Creation 2024). – Jeneva: Jahon iqtisodiy forumi, 2024. – 198 b.

